

ARNOLD GEULINCX

ETYKA

Z języka łacińskiego przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła
JOANNA USAKIEWICZ

Kęty 2025
WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

TYTUŁ ORYGINAŁU:

Ethica, w: *Arnoldi Geulincx Antverpiensis opera philosophica*, recognovit J. P. N. Land, Hagae Comitum apud Martinum Nijhoff, 1891–1893, vol. III oraz *Arnoldi Geulincx Scholae Academicæ ultimæ ab auditore anonymo descriptæ*, rękopis, Universiteitsbibliotheek Leiden, ms. BPL 1255

© 2006 for the Polish translation by Joanna Usakiewicz

© 2006 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie drugie

Praca naukowa finansowana ze środków Komitetu Badań Naukowych w latach 2003–2005 jako projekt badawczy.

Przełożyła i opracowała: Joanna Usakiewicz

Korekta: Teresa Dziemińska

Skład tekstu i projekt okładki: Łukasz Derewiecki

Podręcznik akademicki dotowany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISBN 978-83-68182-85-9

WYDAWNICTWO MAREK DEREWIECKI

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax (033) 8454149, 0603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

Księgarnia: www.derewiecki.pl

Dystrybucja: tel./fax (033) 8561584, 0502637305

SPIS TREŚCI

Wstęp tłumaczkii	5
Bibliografia.	22

ETYKA

Dedykacja do Traktatu I	25
Przedmowa do Czytelnika	27
Traktat I. O cnocie i najznamienitszych jej właściwościach, które potocznie nazywa się cnotami głównymi	31
Rozdział 1. O cnocie ogólnie	31
Rozdział 2. O cnotach głównych	39
Traktat II. O cnotach powszechnie nazywanych szczegółowymi	84
Część I. O cnotach szczegółowych ogólnie	86
Część II. O cnotach szczegółowych względem nas.	92
Część III. O cnotach szczegółowych względem Boga	99
Część IV. O cnotach szczegółowych względem jakiegokolwiek innego człowieka	107
Traktat III. O celu i o dobru	109
Traktat IV. O uczuciach	122
Traktat V. O nagrodzie cnoty	138
Traktat VI. O roztropności	158
Uwagi do <i>Etyki</i>	171

WSTĘP TŁUMACZKI

Oddajemy do rąk Czytelnika pierwszy przekład na język polski *Etyki* Arnolda Geulincxa, będący zarazem w ogóle pierwszym przekładem na język polski dzieła ze spuścizny Filozofa. Autor *Etyki* to sympatyk kartezjanizmu, ale przede wszystkim twórca teorii okazjonalizmu. Mimo tego jednak, gdy mowa o okazjonalizmie, zazwyczaj jest tylko wspomniany i musi zwykle ustąpić miejsca Nicolasowi Malebranche'owi¹. Chcielibyśmy więc uzupełnić tę lukę, przedstawiając fakty z życia i poglądy filozoficzne Geulincxa. Wykorzystując sposobność związaną z wydaniem przekładu *Etyki*, przedstawimy przede wszystkim sylwetkę Filozofa. Koncentrując się zaś na kolejach życia Geulincxa, nie można nie zwrócić również uwagi na dwa środowiska uniwersyteckie siedemnastowiecznych Niderlandów: Louvain² oraz Lejdę (Leiden); pierwsze z nich wykształciło bowiem Geulincxa, drugie stało się widownią jego działań jako dojrzałego filozofa. Wspomnimy też o percepcji myśli René Descartes'a w Niderlandach – myśli tak istotnej dla kształtowania się własnych poglądów filozoficznych Geulincxa. Zwróćmy jednak uwagę, że dzięki temu, iż zapoznawał się z filozofią kartezjańską w środowiskach o złożonym do niej stosunku, mając dostęp zarówno do pism samego Descartes'a, jak i do pism jego przeciwników, mógł, mimo wyraźnego zafascynowania „nową filozofią”, pozostać w stosunku do niej krytyczny. Kreśląc zaś poglądy filozoficzne Geulincxa, skoncentrujemy się na podstawowym dla niego problemie wzajemnego oddziaływania duszy i ciała. Omówimy też główne założenia jego metafizyki z owym słynnym: *Quod nescis quomodo fiat, id non facis*, które to zdanie często jest jedynym dla wielu, także historyków filozofii, znanym cytatem z dzieł Geulincxa. Mamy nadzieję, że to wprowadzenie pozwoli Czytelnikowi lepiej zrozumieć poglądy etyczne

---

¹ Por. np.: Wł. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 1988 (lub inne wydania), t. II, s. 62, czy F. Copleston, *Historia filozofii*, Warszawa 1995, t. IV, s. 176–179. Jedyna praca w języku polskim zawierająca więcej informacji o Geulincxie, przede wszystkim jednak na temat jego poglądów filozoficznych, to: L. Chmaj, *Okazjonalizm. Geneza i rozwój*, Warszawa 1937.

² W piśmiennictwie polskim obok francuskiej pisowni nazwy tego miasta można spotkać także dwie inne wersje: Leuven oraz Lowanium.

Geulincxa, które dla niego samego były szczególnie istotne, ale które przedstawił dość zawile. To właśnie etyka, jak sam powiadał³, w zgodzie zresztą z poglądem Descartes'a⁴, jest zwieńczeniem gmachu filozofii; a że przez znaczną część swego dorosłego życia mieszkał w Lejdzie, to z pewnością owo zwieńczenie musiało jawić się mu jako coś szczególnie pięknego, tak jak piękne są zwieńczenia starych lejdejskich kamienic.

ARNOLD GEULINCX – KOLEJE ŻYCIA

Gdy w 1665 roku został wydany pierwszy traktat *Etyki*, Geulincx już od kilku lat mieszkał w Lejdzie i pracował na tamtejszym Uniwersytecie. Znalazł się w tym mieście w 1658 roku, gdy z do końca niejasnych przyczyn musiał opuścić katedrę uniwersytecką w Louvain. Miejscem jego urodzin i wczesnych lat życia było jednak inne miasto Niderlandów, a mianowicie Antwerpia. Tam 31 stycznia 1624 roku w kościele św. Jakuba odbył się chrzest Arnolda, najstarszego syna Jana Geulincxa i jego żony, Marii Strickers; rodzicami chrzestnymi byli Arnold Strix (vel Strickers) i Gertruda Wolf. Arnold miał czworo młodszego rodzeństwa: siostrę Cecylię (ur. 1626) oraz braci: Jana (ur. 1629), Egidiusza (ur. 1633) i Józefa (ur. 1638). Rodzina należała do zamożnego mieszczaństwa.

W czasie, gdy Geulincx przyszedł na świat, nadal trwała wojna, nazwana przez historię osiemdziesięcioletnią, między władcami Hiszpanii a prowincjami Niderlandów, zapoczątkowana w połowie XVI wieku, a zakończona dopiero pokojem westfalskim 30 stycznia 1648 roku. Hiszpańskie wpływy w wyniku działań wojennych sięgnęły nieco na północ od Antwerpii. Niderlandy w tym okresie już właściwie zostały trwale podzielone na część południową pod panowaniem Hiszpanii i z panującą religią katolicką oraz część północną, czyli ostatecznie Republikę Zjednoczonych Prowincji Niderlandów, połączonych wspólną walką, religią protestancką i językiem.

Pierwsze nauki Arnold Geulincx pobierał u augustianów, którzy obok jezuitów mieli najwięcej szkół w południowych Niderlandach. W roku 1640 lub 1641 zapisał się do pedagogium Uniwersytetu w Louvain. Była to najstarsza uczelnia Niderlandów. Założona została w 1425 roku i od samego początku posiadała wszystkie fakultety (filozofię, prawo i medycynę) z wyjątkiem teologii, ale i ten brak szybko, bo w roku 1432, uzupełniono. Najprężniej jednak rozwijał się fakultet prawa, na którym kształcono przyszłych urzędników.

³ Zob. Dedykację do Traktatu I *Etyki*.

⁴ Zob. R. Descartes, *List do ks. Picot*, w: Descartes, *Zasady filozofii*, tłum. I. Dąmbska, b.m.w. 1960, s. 367.

W okresie późniejszym uniwersytet stanowił ostoję scholastyki i katolicyzmu. Jednocześnie jednak w 1517 roku utworzono tzw. Collegium Trilingue, do którego należał między innymi Erazm z Rotterdamu (1467–1536)⁵, powołane w celu nauczania trzech języków: łaciny, greki i hebrajskiego oraz do analizowania tekstów biblijnych i antycznych. Collegium walczyło z tradycyjnym fakultetem teologii. Główną bronią był nowy sposób komentowania tekstu, zwłaszcza Biblii, oparty na analizie filologicznej. Rozwijał się również fakultet medyczny. Profesorem był tu między innymi Andrzej Vesalius (zm. 1564), do dziś nazywany „ojcem anatomii”, zwolennik przeprowadzania eksperymentów naukowych. Dzięki przeprowadzonym licznym sekcjom zwłok mógl w 1543 roku opublikować słynną rozprawę *De humanis corporis fabrica*, zawierającą przedstawienie organów wewnętrznych i systemu żylnego człowieka.

Gdy Geulincx rozpoczął studia na Uniwersytecie, żywe były idee jansenizmu i kartezjanizmu, które współistniały z tradycją scholastyczną. W 1640 roku ukazało się dzieło biskupa Ypres Corneliusa Jansena *Augustinus*. Zaś kwestia rozpowszechniania się filozofii Descartes’a i sporów z nią związanych na Uniwersytecie w Louvain wpisuje się w szerszy problem stosunku wszystkich przedstawicieli scholastycznej nauki w Niderlandach, bez względu na wyznawaną religię, do myśli kartezjańskiej. Zwolennicy i przeciwnicy zaczęli pojawiać się po opublikowaniu *Rozprawy o metodzie* (1637), a szczególnie drugiego wydania *Medytacji o pierwszej filozofii* (1642)⁶. Jednym z najbardziej znanych zwolenników Descartes’a był Henri de Roy (1598–1679), profesor botaniki i medycyny na Uniwersytecie w Utrechcie, który uznał, iż filozofia Descartes’a daje znakomitą podstawę badaniom przyrodniczym, usuwając wszelkie ograniczenia scholastyki; szedł jednak w swych przekonaniach często jeszcze dalej niż sam Descartes. Jego wystąpienia spotkały się z krytyką, która uderzyła także w samego Descartes’a. Był to punkt zwrotny w życiu Descartes’a. Jego poglądy ujrzały światło dzienne, ale nie trafiły przecież w próżnię. Descartes zyskał zwolenników, ale musiał też, a może przede wszystkim, stawić czoło przeciwnikom, dodajmy: bardzo wpływowym i szanowanym w ówczesnych Niderlandach, na których czele stał teolog i kaznodzieja Gisbert Voetius (1589–1650), od 1634 roku profesor teologii Uniwersytetu w Utrechcie. To on pierwszy wystąpił przeciw Descartes’owi, właśnie po zapoznaniu się z działalnością Regiusa. Spór trwający kilka lat zakończył się zakazem publikowania jakichkolwiek pism zarówno przeciw, jak i za

---

⁵ Erazm opuścił Uniwersytet w Louvain ze względu na, wspomniany już, jego ortodoksyjny katolicki i tradycyjny charakter; w sporach między Kościołem a obozem reformacji, dostrzegając błędy po obu stronach, nie mógł i nie chciał opowiedzieć się po żadnej ze stron.

⁶ Przypomnijmy, że sam Descartes od 1628 roku mieszkał w Niderlandach.

Descartes'em⁷. Spór w Louvain zapoczątkował sam Descartes, wysyłając w 1637 roku egzemplarze swoich *Prób* (czyli *Dioptrykę*, *Meteory* oraz *Geometrię*, poprzedzone *Rozprawą o metodzie*). Jego adwersarzami stali się: Vopiscus Fortunatus Plemp (1601–1661), z łacińska zwany Plempiuszem, profesor medycyny i rektor Uniwersytetu, oraz Libert Froidmont (1587–1653), piszący się z łacińska Fromondus, profesor fizyki. Spór dotyczył przede wszystkim antyscholastycznego charakteru fizyki Descartes'a. Zakończony zaś został niekorzystnie dla filozofii kartezjańskiej. W 1662 roku senat Uniwersytetu w Louvain potępił naukę Descartes'a. Geulincx opuścił miasto jeszcze przed tym ostatecznym rozstrzygnięciem. W czasie studiów i pracy spotkał więc na Uniwersytecie zwolenników Descartes'a. Między innymi na fakultecie medycznym wykładał przyjaciel Descartes'a, profesor anatomii i matematyki Gerard van Gutschoven (1615–1688), autor rycin do traktatu Descartes'a *Człowiek*.

Nauka w pedagogium odbywała się według ściśle ustalonego programu. Pierwsze dziewięć miesięcy poświęcano logice, następne osiem fizyce i metafizyce. Podstawę wykładów stanowiły pisma Arystotelesa. Ostatni kwartał dwuletniego kursu filozofii rezerwowano na powtórzenie. W niedziele i święta omawiano etykę. Studenci byli zobowiązani do udziału w dysputach.

W 1643 roku Geulincx otrzymał licencjat w sztukach, był drugi wśród 159 studentów. Rozpoczął więc naukę teologii, licencjat osiągnął nie wcześniej niż w roku 1649. Jednakże jako profesję wybrał ostatecznie filozofię. Od 1646 roku w pedagogium, jako profesor filozofii, czytał popołudniami dzieła Arystotelesa: *Organon*, *O niebie*, *O powstawaniu i ginięciu* oraz *Meteorologikę*. W 1652 roku został mianowany *professor primarius*. W sierpniu tego samego roku powołano go na egzaminatora na stopień bakałarza, 16 grudnia wygłosił *Oratio prima* oraz w tym samym miesiącu przedstawił *Quaestiones quodlibeticae*, które zawierały rozważania na temat ogólnie interesujących kwestii, na przykład czy dopuszczać kobiety do dysput filozoficznych; czy uczeni powinni być bogaci, czy też raczej biedni; czy wypada, by dysputy akademickie były gwałtowne i hałaśliwe. W *Quaestiones...*, tworzonych przede wszystkim dla intelektualnej przyjemności, daje się też poznać Geulincxa jako zwolennik nowych metod badań naukowych. Pismo to zostało wydane w 1653 roku w Antwerpii i było pierwszym wydaniem drukiem dziełem Geulincxa. W dokumentach uniwersyteckich od marca do września 1654 roku zapisano Geulincxa jako ostatniego z pięciu dziekanów, po dziekanach Wydziałów Teologii, Prawa Kanonicznego, Prawa Cywilnego i Medycyny. Jako jeden z dwóch *professores primarii* w pedagogium, prowadził Geulincx poranną lekturę *Isagoge* Porfiriusza oraz dzieł Arystotelesa: *Kategorie*, *Analityki*, *Fizyka*,

⁷ Na ten temat zob. Wstęp do: R. Descartes, *List do Voetiusa*, tłum. J. Usakiewicz, Warszawa 1998.

O duszy, Metafizyka. Na początku 1657 roku został wyznaczony na kanonika katedry w Akwizgranie. Nie dopuszczono go jednak do objęcia tej funkcji. Jako oficjalny powód podano, że nie udowodnił pochodzenia z prawego łoża. Przyczyną było prawdopodobnie to, że w wyniku sytuacji politycznej dokumenty w Antwerpii były niekompletne. We wrześniu tego samego roku Geulincx został jednym z czterech egzaminatorów na stopień licencjata. Jest to jednak już ostatni rok jego pobytu w Louvain, gdyż 7 maja następnego roku odnajdziemy jego nazwisko w rejestrach Uniwersytetu w Lejdzie.

Okoliczności, które zmusiły Geulincxa do opuszczenia Louvain, nie są do końca jasne. Wydawca jego pism, J. P. N. Land, uważa, iż prawdopodobnie miało to związek z planowanym małżeństwem⁸. Przed ślubem, jak to było w zwyczaju, poprosił władze Uniwersytetu o pozwolenie zatrzymania swojego stanowiska; sądził, że tak jak w przypadku innych profesorów, pozwolenie otrzyma. Tak się jednak nie stało. Przypuszczalnie zaważył zwiększający się konserwatyzm środowiska uniwersyteckiego. Geulincx, po pierwsze, miał z pewnością niższe święcenia, które były konieczne do występowania o stanowiska kościelne, takie jak to w Akwizgranie. Co prawda święcenia te nie były związane z celibatem, jednak po drugie, przyszła żona była jego bliską krewną i najprawdopodobniej córką ojca chrzestnego. Po odmowie Geulincx wystąpił z odwołaniem do Rady Prowincji Brabancji. Wydała ona pozwolenie na tymczasowe zatrzymanie przez niego stanowiska, prawdopodobnie jednak tego postanowienia Geulincx nigdy nie otrzymał, gdyż wcześniej wyjechał do Lejdy, pozbawiony zresztą jakichkolwiek środków do życia. Zamieszkał na ulicy Garenmarkt. Na resztę życia związał się z tamtejszym Uniwersytetem.

Uniwersytet w Lejdzie w znacznym stopniu różnił się od uczelni w Louvain. Przede wszystkim był młodszy, założono go w 1575 roku. Fundatorem zaś były Stany Holenderskie, był więc instytucją publiczną administrowaną przez kuratorów: dwu przedstawicieli władz Prowincji, burmistrza miasta oraz sekretarza. W dziedzinie nauczania najwyższą władzą był rektor i senat, składający się z ogółu profesorów. Pierwszym zadaniem Uniwersytetu miało być kształcenie pastorów dla Kościoła reformowanego. Jednakże już od samego początku myślano także nad bardziej uniwersalnym charakterem nauczania, oprócz teologa zatrudniono bowiem uczonych z różnych dziedzin humanistycznych i przyrodniczych. Uniwersytet był wzorem dla innych uczelni niderlandzkich. Od 1587 roku mógł się poszczycić wspaniałym, jednym z najwcześniejszych w Europie, ogrodem botanicznym zało-

---

⁸ J. P. N. Land, *Arnold Geulincx and His Works*, „Mind”, vol. 16, no. 62 (April, 1891), s. 227–228.

żonym przez Francuza Charlesa de L'Ecluse, znanego jako Clusius (1526–1609), który szczególny nacisk położył na rośliny lecznicze. W galerii obok ogrodu zorganizowano zaś muzeum starożytności i osobliwości. W 1632 roku zbudowano obserwatorium astronomiczne. Jego właściwym twórcą był Willebrand Snellius (1580–1626), odkrywca komety z 1618 roku oraz twórca teorii dyfrakcji fal świetlnych. Uczni i studenci mieli do dyspozycji także okazałą bibliotekę z wieloma rzadkimi rękopisami. Podstawę księgozbioru stanowiły księgi zebrane z dawnych bibliotek klasztornych, ale kuratorzy dbali także o bieżące zakupy. Biblioteka powiększała się też o donacje. Uniwersytet posiadał również znakomitą drukarnię.

Nauczanie opierało się na wykładach i dysputach. Profesor, opłacany przez państwo (jednakże bardzo skromnie), miał tygodniowo od dwu do pięciu wykładów. Językiem wykładowym była łacina. Wykłady przeplatane były kierowanymi przez profesora dyskusjami. Profesorowie nauk przyrodniczych organizowali ćwiczenia w ogrodzie botanicznym lub muzeum. Egzamin doktorski polegał na dysputacie nad przedstawianą przez kandydata tezę i odbywał się zazwyczaj publicznie. Część oficjalną zamykał uroczysty pochód i bankiet. Wspomnieliśmy, że profesorowie nie byli dobrze opłacani, mieli jednak podobnie jak studenci pewne przywileje. Jednym było zwolnienie od podatku za spożycie alkoholu, oczywiście w wyznaczonych limitach. Warto może wspomnieć tu, że jednym z przywilejów dotyczących studentów było zezwolenie na chodzenie po ulicy w szlafroku i pantoflach pod warunkiem, że mieli na głowie perukę i kapelusz. Aby można było z tego i innych przywilejów korzystać, należało oczywiście najpierw stać się pełnoprawnym studentem, czyli trzeba było zapisać się u pedla. Zarówno nad profesorami, jak i nad studentami jurysdykcję cywilną i karną sprawowały władze Uniwersytetu.

Zważywszy na kartezjańskie zainteresowania Geulincxa, istotną rzeczą jest stosunek środowiska lejdejskiego do filozofii Descartes'a. Zaledwie zakończyły się zmagania Descartes'a z adwersarzami w Utrechcie, do podobnej sytuacji doszło właśnie w Lejdzie. Na Uniwersytecie wykladało kilku przyjaciół i zwolenników Descartes'a: Jacob Gool (1596–1667), czyli Golius, i Franciscus van Schooten (?–1661) – matematycy, Abraham van der Heyden (1597–1678), czyli Heydanus – teolog. W rozpowszechnianiu filozofii kartezjańskiej na Uniwersytecie w Lejdzie największą rolę odegrał jednak inny teolog – Adriaan Heereboord (1614–1659). Nie działał on co prawda całkowicie otwarcie, ale jego wykłady cieszyły się powodzeniem. Gdy wpływ kartezjanizmu stał się niepokojąco znaczny, na arenę wkroczyli teologowie, którym przewodził Jacques de Rives (1586–1658), z łacińska Jacobus Revius, od 1642 roku dyrektor szkoły teologicznej, znajdującej się pod zarządem Uniwersytetu. Na początku